

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

پژوهشکده حکمت معاصر

رساله دکتری رشته حکمت متعالیه

**رویکردهای حکمت متعالیه در مواجهه با پدیده‌های نوین فرهنگی با تأکید بر
نظریه اعتباریات علامه طباطبایی (مطالعه موردی دنیای مجازی)**

استادان راهنما:

دکتر طاهره کمالی‌زاده

دکتر مریم صانع‌پور

استاد مشاور:

دکتر زهره معماری

پژوهشگر:

حسن اورعی

شهریور ماه ۱۳۹۸

پاسکزاری

- حمد و سپاس خداوند منان را که توفیق داد در مسیر کسب علم و دانش قدم بردارم
- درود و صلوات خدا بر هدایت کران بشر و بهترین مخلوق او، پیامبر مکرم اسلام و اهل بیت مطهرش، صلوات الله علیه و آله،
- بسی شایسته است به پاس تلاش ها و زحمات مستمره معلمان و اساتید دوران تحصیل، به خصوص اساتید راهنمای این اثر، سرکار خانم دکتر طاهره کمالی زاده، سرکار خانم دکتر مریم صلح پور و استاد مشاور، سرکار خانم دکتر زهره معماری نهایت سپاس و قدردانی خویش را ابراز دارم.
- دست بوس پدر و مادر دلسوزم، قدردان همه اعضای خانواده و پاسکزار، همسر مهربانم و فرزندان عزیزم، بسم که بیدلانه بهرامم بودند و سختی های این مسیر را برایم آسان ساختند.

محتاج دعای خیرشان، بسم و از خدای مهربان، تعالی همه این بزرگواران را خواستارم

چکیده: یکی از مسائل مهم دنیای امروز، ظهور پدیده‌های نوین فرهنگی و به طور خاص، دنیای مجازی است. از ویژگی‌های مهم دنیای مجازی، سرعت گسترش و قدرت بالای تأثیر آن در بین افراد و جوامع مختلف است. از سوی دیگر، یکی از شرایط پویایی حکمت متعالیه، مواجهه با پرسش‌های نوظهور و ارائه پاسخ و تبیین مبانی فلسفی این مسائل است؛ در نتیجه، حکمت متعالیه باید بتواند به چپستی دنیای مجازی و جایگاه آن در نظام هستی‌شناسی پاسخ دهد و به تبیین این پدیده نوین بپردازد. در این نوشتار، نظریه اعتباریات علامه طباطبایی به عنوان فیلسوف صدرایی، به عنوان یکی از پاسخ‌های قابل طرح به پرسش فوق، تبیین شده است. بر اساس این نظریه، صدور هرگونه فعل از سوی انسان منوط به ادراکات اعتباری ایجادشده در ذهن است. قوای محرکه انسان پس از آگاهی نسبت به حوایج و نیازهای درونی و برای برطرف کردن این نیازها، معانی وهمیه‌ای را ایجاد می‌کنند که نقش واسطه در صدور فعل از سوی قوای فعاله انسان دارند. بنابراین، این نظریه با طرح ادراکات اعتباری متغیر در کنار ادراکات حقیقی ثابت، ظرفیت ورود مبانی ثابت صدرایی به مباحث متغیری مانند جامعه و فرهنگ را ایجاد کرده است.

در این پژوهش، تعریفی جامع از فرهنگ ارائه شده است که از یک سو با نظریه اعتباریات ارتباط دارد و از سوی دیگر هر سه سطح بینشی، گرایش و رفتاری انسان را پوشش می‌دهد. عقاید و گرایش‌های فرهنگی در رفتار انسان ظهور و بروز دارد که نظریه اعتباریات، تبیین‌کننده فرآیند بروز افعال و رفتار انسان است. فرهنگ ماهیتی اجتماعی دارد و به فرض وجود یک فرد انسان، اصولاً تعبیر فرهنگ در مورد او به کار نمی‌رود؛ در نتیجه، نمی‌توان فرهنگ را بدون بررسی جامعه تبیین کرد. جامعه از منظر علامه طباطبایی دارای هویتی مستقل و غیرقابل تقلیل به افراد است. در تبیین علامه طباطبایی و شرح آن توسط استاد مطهری، هم فرد اصالت دارد و هم جامعه. جامعه راقی‌ترین موجود طبیعت و دارای اراده، فطرت، هدف و حرکت استکمالی به سوی هدف خویش است. با پذیرش این تبیین از اصالت جامعه، فرهنگ مجموعه اعتبارات جامعه است که جامعه این اعتبارات را در راستای رسیدن به غایت خود ایجاد می‌کند.

غایت جامعه، رسیدن به مرتبه عقلانیت است و حرکت استکمالی جامعه مانند سیر کمال فرد انسانی است. بر اساس حکمت صدرایی، سیر ادراکی انسان متناسب با عوالم سه‌گانه، از حس آغاز می‌شود، به مرتبه خیال و در نهایت به مرتبه عقلانی می‌رسد. با پذیرش حرکت عالم به سوی عقلانیت، جامعه نیز سیر کمالی خود را از حس آغاز می‌کند، به مرتبه خیال می‌رسد و غایت خود را رسیدن به مرتبه عقلانی قرار می‌دهد و رسیدن به این غایت، بدون عبور از مرحله خیال امکان‌پذیر نیست.

دنیای مجازی با ماهیتی فراتر از عالم حس و نزدیک به عالم خیال، به عنوان افقی نو در ورود جامعه به مرتبه خیال تبیین شده است. بر اساس نظریه اعتباریات، حرکت استکمالی مبتنی بر ایجاد ادراکات واسطه‌ای در

عالم خیال است. دنیای مجازی به دلیل ارتباط وثیق با مرتبه خیال، فرآیند ایجاد این معانی خیالیه در ذهن را سرعت بخشیده و با جهت‌دهی ادراکات اعتباری، افکار، گرایش‌ها و افعال انسان را جهت‌دهی می‌کند. یافته‌های این رساله می‌تواند تمهید مقدمه‌ای برای تدوین فلسفه فضای مجازی بر اساس مبانی صدرایی باشد.

کلیدواژه‌ها: نظریه اعتباریات، علامه طباطبایی، فلسفه فرهنگ، جامعه‌شناسی فلسفی، فلسفه فضای مجازی.

فهرست مطالب

فصل اول: مقدمه و کلیات ۲

۱. طرح تحقیق ۲

۱-۱. اهمیت بحث ۴

۲-۱. اهداف پژوهش ۵

۳-۱. چارچوب نظری ۵

۴-۱. سؤالات پژوهش ۶

۵-۱. فرضیه پژوهش ۶

۶-۱. پیشینه پژوهش ۷

۷-۱. جنبه نوآوری پژوهش ۸

۸-۱. روش انجام پژوهش ۸

۹-۱. سیر بحث ۸

۱-۹-۱. فصل دوم؛ نظریه اعتباریات ۱۰

۲-۹-۱. فصل سوم؛ تبیین فلسفی فرهنگ و جامعه بر اساس نظریه اعتباریات ۱۲

۳-۹-۱. فصل چهارم (پایانی)؛ ۱۴

۲. تعریف مفاهیم ۱۵

۱-۲. رویکرد: ۱۵

۲-۲. فرهنگ: ۱۶

۳-۲. دنیای مجازی: ۱۷

۴-۲. اصالت جامعه: ۱۸

۵-۲. خیال جمعی: ۱۸

فصل دوم: نظریه اعتباریات ۲۰

۲۰	۱. مفهوم اعتباریات.....
۲۰	۱-۱. معنای لغوی.....
۲۱	۲-۱. معنای اصطلاحی.....
۲۴	۲. تأملی در نظریه اعتباریات.....
۲۷	۱-۲. جایگاه ادراکات اعتباری در حرکت استکمالی.....
۳۰	۲-۲. اقسام اعتباریات.....
۳۱	۱-۲-۲. نسبت دنیای مجازی با اعتباریات پیش از اجتماع.....
۳۸	۲-۲-۲. نسبت دنیای مجازی با اعتباریات پس از اجتماع.....
۴۳	۳-۲. تفاوت‌های نظریه اعتباریات در رساله «الاعتباریات» و مقاله «ادراکات اعتباری».....
۴۴	۳. نسبت نظریه اعتباریات با مبانی حکمت صدرایی.....
۴۶	۴. اعتبار ادراکات اعتباری.....
۵۰	۵. استدلال در اعتباریات.....
۵۱	۶. ظرفیت‌های نظریه اعتباریات.....
۵۳	۷. نتیجه‌گیری.....
۶۷	فصل سوم: تبیین فلسفی فرهنگ و جامعه بر اساس نظریه اعتباریات.....

۶۷	۱. ضرورت تبیین فلسفی جامعه و فرهنگ در راستای فهم فلسفی دنیای مجازی.....
۶۸	۲. تأملی فلسفی در مسأله فرهنگ بر اساس نظریه اعتباریات.....
۶۹	۱-۲. چیستی فرهنگ.....
۷۰	۱-۱-۲. زمینه پیدایش فرهنگ در انسان.....
۷۲	۲-۱-۲. تعریف فرهنگ.....
۷۶	۳-۱-۲. فرهنگ، مقوله‌ای فردی یا اجتماعی.....
۷۷	۲-۲. رهیافت نظریه اعتباریات در تبیین فرهنگ.....

۱-۲-۲	تفکیک ادراکات حقیقی از اعتباری، طبیعت از فرهنگ	۷۷
۲-۲-۲	تأملی در نسبت فرهنگ با اقسام اعتباریات	۷۹
۳-۲	ارائه نظر مختار	۸۴
۳	تأملی فلسفی در مسأله جامعه	۸۹
۱-۳	تبیین مسأله	۹۱
۱-۱-۳	اصالت فرد، جامعه یا هردو	۹۱
۲-۱-۳	مفهوم «اصالت»	۹۳
۳-۱-۳	انواع ترکیب	۹۳
۲-۳	نظر علامه طباطبایی درباره ماهیت جامعه	۹۶
۱-۲-۳	شواهد علامه برای اثبات مدعای خود	۹۸
۳-۳	نظر شهید مطهری و راهکار ایشان برای سازگاری میان اصالت فرد و اصالت جامعه	۹۹
۱-۳-۳	راهکار اول: اصل فطرت	۱۰۰
۲-۳-۳	راهکار دوم: اصل رابطه مستقیم میان میزان پیچیدگی ترکیب و استقلال اجزای آن	۱۰۲
۴-۳	ارائه نظر مختار	۱۰۵
۴	نتیجه گیری	۱۰۹
<hr/>		
فصل چهارم: رهیافت نظریه اعتباریات در مواجهه با دنیای مجازی		
<hr/>		
۱	چیستی دنیای مجازی	۱۱۹
۲	نسبت دنیای مجازی و مراتب کمال انسان	۱۲۴
۱-۲	مراتب کمال انسان در حکمت متعالیه	۱۲۵
۱-۱-۲	ارتقای واقعیت علم از احساس به تخیل و از تخیل به عقل	۱۲۶
۲-۱-۲	کمال نهایی انسان	۱۲۹
۲-۲	نظریه اعتباریات و کمال انسان	۱۳۱
۳-۲	کمال اجتماعی انسان	۱۳۲

۱۳۶	۳. مراتب کمال جامعه.....
۱۳۷	۳-۱. سریان اعتباریات پیش از اجتماع در اعتباریات پس از اجتماع.....
۱۳۸	۳-۲. جایگاه دنیای مجازی در سیر تکامل جامعه.....
۱۳۹	۳-۲-۱. دنیای مجازی و وجود ذهنی.....
۱۴۰	۳-۲-۲. دنیای مجازی و خیال.....
۱۴۲	۳-۲-۳. تبیین فلسفی مختار از ماهیت دنیای مجازی.....
۱۴۳	۴. قدرت تأثیر دنیای مجازی در ساحات مختلف فرهنگ.....
۱۴۴	۴-۱. تأملی فلسفی بر فرآیند صدور فعل از انسان.....
۱۴۵	۴-۲. صدور فعل بر اساس نظریه اعتباریات.....
۱۴۵	۴-۳. قدرت تأثیر دنیای مجازی.....
۱۴۶	۴-۳-۱. سهولت بروز اندیشه.....
۱۴۷	۴-۳-۲. گذر از محدودیت زمان و مکان.....
۱۴۸	۴-۳-۳. زمینه بروز اعتبارات نامحدود.....
۱۴۸	۴-۳-۴. عبور از عالم محسوسات در دنیای مجازی.....
۱۴۹	۵. پاسخ به چند مسأله ناظر به تبیین ارائه شده از دنیای مجازی.....
۱۴۹	۵-۱. ارتباط دنیای مجازی با عالم ماده، ادراکات حسی و بستر مادی.....
۱۵۳	۵-۲. وجود مسائل معقول در دنیای مجازی.....
۱۵۴	۵-۳. عدم مشاهده استعلا و کمال انسان در دنیای مجازی.....
۱۵۷	۵-۴. نسبت هنر، دنیای مجازی و خیال.....
۱۶۰	۵-۵. نسبت خواب، دنیای مجازی و خیال.....
۱۶۲	۶. جمع بندی فصول و نتیجه نهایی.....
۱۶۳	نتیجه گیری نهایی.....
۱۶۸	کتابنامه:.....

۱. منابع فارسی: ۱۶۸
۲. منابع عربی: ۱۷۵
۳. منابع انگلیسی: ۱۷۶

فصل اول:

مقدمه و کلیات

فصل اول: مقدمه و کلیات

۱. طرح تحقیق

ارتباطات دیجیتال کنونی به موازات دنیای فیزیکی، یک دنیای مجازی را ایجاد کرده‌اند که دارای پدیدارهایی نوین از جمله پدیدارهای نوین فرهنگی است. از آنجا که ذات فلسفه پرسش‌گری از وجود، مبانی و لوازم آن است، مسائل فلسفی این دنیای نوپدید را می‌توان به فلسفه‌های مختلف، از جمله فلسفه و حکمت متعالیه عرضه کرد و به بازخوانی آن نظام فلسفی از منظر مسائل جدید پرداخت تا بدین وسیله به پرسش‌هایی ناظر به چیستی، چرایی و چگونگی آن موضوع، پاسخ‌های فلسفی داد.

علامه طباطبایی به عنوان فیلسوفی صدرایی که مسائل جدید را به حکمت متعالیه عرضه می‌کند، نظریه اعتباریات را به عنوان نظریه‌ای نوآورانه با مبانی حکمت متعالیه و در چارچوب آن مکتب طراحی کرده است. این نظریه می‌تواند مبنای مواجهه با پدیدارهای فرهنگی جدید از جمله پدیدارهای فرهنگی دنیای مجازی باشد؛ خصوصاً این که در حکمت متعالیه مباحث معرفت‌شناسی با مباحث هستی‌شناسی پیوند دارند و یگانگی هستی‌شناسی و معرفت‌شناسی در حکمت متعالیه می‌تواند هماهنگ با یگانگی وجود و معرفت در دنیای مجازی باشد. این نظریه هرچند به ظاهر نظریه‌ای در چارچوب معرفت‌شناسی است، ولی کاملاً در حیطه هستی‌شناسی قابل تبیین است؛ و شاید به همین دلیل گاهی از آن به «ادراکات اعتباری» و گاهی به «اعتباریات» تعبیر می‌شود تا بحث در مسائلی فراتر از حیطه معرفت‌شناسی امتداد پیدا کند؛ به خصوص که علامه در کتاب *رسالة الولاية* تأکید دارد که اعتباریات بر حقیقیات ایستاده‌اند (علامه طباطبایی، ۱۳۶۰، ص ۵). یعنی مبنای اعتباریات امور واقعی یا نفس الامر هستند که ادراکات حقیقی را تشکیل می‌دهند. به بیانی دیگر، ادراکات اعتباری مفروضاتی هستند که ذهن جهت برطرف کردن نیازهای حیاتی خود آن‌ها را ساخته و جنبه وضعی، قراردادی، اعتباری و فرضی دارند که مبتنی بر ادراکات حقیقی یا انکشاف مستقیم ذهنی از واقع هستند. در عین حال، ادراکات اعتباری برخلاف ادراکات حقیقی، تابع نیازهای اساسی و عوامل مخصوص محیط هستند و با تغییر آن‌ها تغییر می‌کنند (علامه طباطبایی، ۱۳۸۷ الف، ص ۱۱۵-۱۱۶). علوم اعتباری نیز علمی هستند که رابطه میان انسان و حرکات فعلی او را برقرار

می‌کنند و انسان با اعمال قوای فعاله خود این علوم را تهیه می‌کند. این نظریه در عین حال راه را برای ورود مبانی حکمت متعالیه به مسائل اجتماعی و فرهنگی باز کرده تا جایی که زمینه پرداختن به مقوله‌ای مانند فلسفه فرهنگ را فراهم ساخته است.

این پژوهش بر آن است تا یک گام پیش‌تر رفته و حکمت متعالیه را با اعتباریات دنیای مجازی مواجه سازد؛ زیرا دنیای مجازی گسترده‌ترین و مؤثرترین پدیده فرهنگی است که تأثیر و تأثر آن بیش از جنبه‌های فردی انسان، جنبه‌های اجتماعی و فرهنگی وی را در بر می‌گیرد. سخن از فرهنگ همواره ناظر به حیات اجتماعی انسان است و نمی‌توان فرهنگ را بدون مبحث جامعه بررسی کرد. بنا به نظر علامه طباطبایی مبنی بر اصالت جامعه در کنار اصالت فرد، جامعه هویتی مستقل از افراد دارد (علامه طباطبایی، ۱۲۹۰، ج ۳ و ۴، ص ۳۵۱؛ علامه طباطبایی، ۱۳۸۷، ب، ص ۶۰).

نگارنده این رساله معتقد است با پذیرش اصالت جامعه و قول به هویت مستقل آن بر اساس نظر علامه طباطبایی، می‌توان پذیرفت که جامعه نیز دارای مدبری است که آن را به سوی کمال خود پیش می‌برد. پس اولاً جامعه دارای مدبر است و ثانیاً مسیر استکمالی و نیز کمال‌نهایی دارد که می‌توان از آن به «جامعه کامل» در تشابه با مفهومی مانند «انسان کامل» یاد کرد. بنابراین، تکامل جامعه مسیری جدای از حرکت اشتدادی جوهری ندارد و استکمال جامعه مانند نفس انسانی در فاصله گرفتن از ماده به سوی مرتبه عقل است. جامعه در مسیر کمال خود باید از حس به مرحله خیال و در نهایت به مرتبه عقل برسد. تفصیل این مطلب در فصل پایانی این رساله خواهد آمد؛ اما برای مطالعه بیشتر می‌توان به برخی آثار در این رابطه مراجعه کرد (رک: صانع‌پور، ۱۳۹۲). پس جامعه نیز مانند نفس انسانی کمال ادراکی دارد و در سیر کمالی از ادراک حسی به سمت خیالی و عقلانی در حرکت است.

بنابر آنچه بیان شد، افراد انسانی اجزای جامعه و تحت تدبیر جامعه هستند، هر چند که اجزا نیز بر کل تأثیرگذارند. حال فرهنگ را می‌توان روح حاکم بر این اجزا یعنی انسان‌ها دانست که دارای سیالیت و نو شونگی مستمر است (این مطلب به خصوص با مباحث مربوط به کثرت ادراکات در مقاله پنجم اصول فلسفه (علامه طباطبایی، ۱۳۸۷ الف، ص ۷۹-۱۱۲) و نیز حیثیت تعاملی ادراکات اعتباری و سیر کمالی آن

قابل بحث است). جامعه در مسیر استکمالی خود اجزا را از مرحله ادراک حسی ارتقا بخشیده و برای ورود به مرحله‌ای بالاتر یعنی خیال تدبیر کرده است. پس دنیای مجازی حرکتی به سوی «خیال جمعی جامعه» است و به عبارت بهتر همان طور که نفس انسانی برای رفع نیازهای خود (رفع نیاز یعنی حرکت از قوه به فعل یعنی اشتداد و یعنی حرکت استکمالی) دست به اعتبار می‌زند، جامعه نیز برای حرکت کمالی خود و تدبیر بهتر اجزای خود یعنی انسان‌ها، دنیای مجازی را «اعتبار» کرده است. با این بیان دنیای مجازی مرتبه‌ای بالاتر از حس و در راستای کمال جامعه تبیین می‌شود. این پژوهش درصدد اثبات مطلب فوق به عنوان رهیافتی از مواجهه حکمت متعالیه با دنیای مجازی است.

پس همان‌طور که بیان شد، مبانی صدرایی از طریق نظریه اعتباریات به عرصه فرهنگ و از طریق فرهنگ و با استفاده از نظریه اعتباریات به مسأله دنیای مجازی به عنوان دنیایی که به موازات دنیای فیزیکی ایجاد شده، ورود می‌کند و این پژوهش می‌تواند فتح باب و تمهید مقدمه‌ای برای تدوین «فلسفه دنیای مجازی بر اساس مبانی حکمت متعالیه» باشد.

۱-۱. اهمیت بحث

همان‌طور که پیش‌تر بیان شد، می‌توان مسائل جدید جامعه بشری را به حکمت متعالیه به عنوان یک مکتب جامع و پویا ارائه داد و مواجهه و پاسخ آن را در یک فرآیند اجتهادی فعال، بر اساس مبانی، روش و رویکرد حکمت متعالیه جستجو کرد. دنیای مجازی یکی از پدیده‌های نوظهور فرهنگی است که وسعت آن هر روز بیشتر می‌شود تا جایی که باید آن را ساحت و مرحله جدیدی از زندگی بشر دانست. پیش‌فرض پژوهشگر این است که حکمت متعالیه به عنوان یک مکتب فکری جامع، فعال و پویا می‌تواند در فرآیند بومی‌سازی این پدیده اجتماعی دخیل و سهیم شود.

اهمیت دنیای مجازی در زندگی امروز انسان از یک سو، و ظرفیت‌های بالای حکمت متعالیه به عنوان یک مکتب جامع در فلسفه اسلامی از سوی دیگر، ضرورت پژوهش در این موضوع را روشن می‌سازد.

۱-۲. اهداف پژوهش

هدف این پژوهش بررسی تخصصی دنیای سایبر نیست، بلکه نگاه فلسفی به مقوله فرهنگ و دنیای مجازی می‌باشد.

اهداف پژوهش از این قرار است:

۱. تحلیل فلسفی مقوله فرهنگ با استفاده از نظریه اعتباریات و مبتنی بر اصالت جامعه
۲. تبیین مراحل کمال جامعه مبتنی بر اصالت جامعه
۳. تحلیل هستی‌شناسانه دنیای مجازی به عنوان پدیده نوظهور فرهنگی مبتنی بر نظریه اعتباریات و اصالت جامعه
۴. جایگاه دنیای مجازی در سیر استکمالی جامعه

۱-۳. چارچوب نظری

این پژوهش رویکردی فلسفی به مقوله فرهنگ و به طور خاص دنیای مجازی است که در حوزه حکمت متعالیه و براساس نظریه اعتباریات علامه طباطبایی مطرح می‌شود و در ضمن به تعاریفی از دنیای مجازی که آن را واقعی و حقیقی می‌دانند نظر دارد. در برخی تعاریف برای دنیای مجازی تعبیری مانند واقعیت مجازی به کار می‌برد و از آنجایی که دنیای مجازی را دارای وجود حقیقی می‌دانند، به مبانی صدرایی (مساوقت وجود و حقیقت) نزدیک است.

نظریه اعتباریات علامه طباطبایی برای ارتباط بین ثابتات نظری حکمت متعالیه با مباحث سیالی مانند فرهنگ، جامعه و دنیای مجازی استفاده شده است. از آنجا که بحث فلسفی ناظر به غایت است، بحث فرهنگ ناظر به فرهنگ مطلوب مورد بررسی قرار گرفته و جامعه نیز از منظر علامه طباطبایی به عنوان موجودی دارای اصالت در کنار اصالت فرد، مد نظر قرار داده شده است.

عوامل سه گانه ماده، خیال و عقل از ملاصدرا اخذ شده است و متناظر با آن، ادراکات سه گانه حسی، خیالی و عقلی برای تحلیل جایگاه دنیای مجازی در نظام هستی‌شناسی صدرایی مورد استفاده قرار گرفته

تا ارتباط دنیای مجازی با عالم ماده و ادراکات حسی، عالم خیال و ادراکات خیالی و در نهایت، عالم عقل و ادراکات عقلی تحلیل شود.

۴-۱. سؤالات پژوهش

سؤال اصلی:

«رهیافت‌های حکمت متعالیه در مواجهه با پدیده‌های نوین فرهنگی و به‌طور خاص دنیای مجازی چیست؟»
سؤالات فرعی:

۱. جایگاه دنیای مجازی در هستی‌شناسی حکمت متعالیه چگونه تبیین و تحلیل می‌شود؟
۲. باتوجه به اصالت جامعه در دنیای مجازی، چگونه می‌توان با استفاده از نظریه اعتباریات، مقوله فرهنگ را مبتنی بر اصالت جامعه تحلیل کرد؟
۳. بر اساس اصالت جامعه و نظریه اعتباریات، مراحل کمال جامعه چیست؟
۴. دنیای مجازی چه جایگاهی در سیر استکمال جامعه دارد؟

۵-۱. فرضیه پژوهش

فرضیه اصلی:

«پدیده‌های فرهنگی، اعتباریات مورد قبول اجزای جامعه هستند و دنیای مجازی از جمله امور اعتباری جامعه برای عبور از مرتبه حس و ورود به مرتبه خیال است.»

فرضیه‌های فرعی:

۱. دنیای مجازی علی‌رغم نامی که بر آن نهاده‌اند از واقعیت وجودی برخوردار است؛ یعنی ترجمه «virtual world» فضایی معنایی است؛ بنابراین در سلسله مراتب هستی‌شناسی حکمت متعالیه قابل تبیین و اثبات وجودی است.
۲. نظریه اعتباریات از نوآوری‌های علامه طباطبایی، مبتنی بر مبانی حکمت متعالیه است. بنا به نظر علامه طباطبایی جامعه در کنار فرد هویتی مستقل دارد (اصالت جامعه). جامعه‌ای که اصیل است غایت دارد و در همین راستا دست به اعتبارات گوناگون زده و اجزای خود را جهت دستیابی به آن غایت، تدبیر می‌کند. اعتبارهای مورد قبول اجزای جامعه، فرهنگ را تشکیل می‌دهند.

۳. جامعه همانند نفس انسان دارای مراتب کمالی است. این مراتب کمالی نظیر به نظیر نفس انسان، از مرتبه حس آغاز می‌شود؛ به مرتبه خیال و در نهایت به مرتبه عقلانی می‌رسد. جامعه برای طی مراحل متخلف و رفع نیازهای خود دست به اعتبار می‌زند. دنیای مجازی، اعتبار جامعه برای حرکت از مرتبه حس به مرتبه بالاتر یعنی مرتبه خیال است تا مقدمه‌ای برای رسیدن به مرتبه عقلانی باشد.

۱-۶. پیشینه پژوهش

طبق بررسی‌های اولیه، پژوهش‌های مرتبط با موضوع از این قرارند: در ارتباط فلسفه و فرهنگ، مهم‌ترین کتبی که در حیطه فلسفه اسلامی نگاشته شده، کتاب «فلسفه فرهنگ» و نیز «ادراکات اعتباری علامه طباطبایی و فلسفه فرهنگ» هر دو اثر علی اصغر مصلح است؛ اما این دو کتاب به صورت مجزا به مقوله دنیای مجازی پرداخته‌اند.

در بین کتاب‌ها آثار اندکی وجود دارند که با رویکردی فلسفی به دنیای مجازی پرداخته‌اند؛ اما تقریباً هیچ‌کدام از آن‌ها از منظر فلسفه اسلامی و به صورت خاص حکمت متعالیه به دنیای مجازی نظر ندارند. آثاری مانند «فلسفه دنیای مجازی» اثر سید سعید رضا عاملی؛ «متافیزیک واقعیت مجازی» اثر مایکل هایم، ترجمه سروناز تربتی؛ «افسون زدگی جدید» اثر داریوش شایگان، ترجمه فاطمه ولیاتی از جمله این آثار است. اکثر قریب به اتفاق این کتب نگاهی کارکردگرایانه به دنیای مجازی دارند و اگر هم به مباحث متافیزیکی پرداخته‌اند، بدون استفاده از مبانی فلسفه اسلامی بوده است.

در بین پایان نامه‌ها و رساله‌ها حدود ۷۰۰ مورد به دنیای مجازی ارتباط دارند که هیچ‌کدام از جنبه فلسفی به این مطلب نگاهی نداشته و بیشتر با رویکردهای تخصصی جامعه‌شناسی، حقوقی، اخلاقی و مانند آن دنیای مجازی را بررسی کرده‌اند.

مقالات فلسفی و کلامی بررسی شده در ابتدای امر، غالباً از جنبه‌های فلسفه اخلاق و با رویکردهای تربیتی و فرهنگی به دنیای مجازی پرداخته‌اند و مقاله‌ای که از منظر فلسفه اولی و مباحث هستی‌شناسی و مانند آن به دنیای مجازی پرداخته باشد و به صورت مستقیم به موضوع ارتباط داشته باشد، یافت نشد.

در بین همایش‌های برگزار شده، مهم‌ترین پژوهش در حوزه حکمت متعالیه و فضای مجازی، بیست و یکمین همایش ملاصدرا با موضوع «فلسفه در مواجهه با دنیای مجازی» است. در غالب مقالات همایش، دنیای مجازی در حکمت عملی بررسی شده و تنها چند نمونه به مبانی نظر داشته‌اند که هیچ‌کدام از زاویه اعتباریات علامه طباطبایی به این مسأله نپرداخته‌اند.

۷-۱. جنبه نوآوری پژوهش

همان‌طور که در پیشینه پژوهش بیان شد، تحلیل فلسفی از فرهنگ سابقه داشته ولی نگاه فلسفی به مقوله دنیای مجازی به عنوان یکی از گسترده‌ترین پدیده‌های نوظهور فرهنگی، بیشتر از منظر حکمت عملی، فلسفه اخلاق، فلسفه علوم اجتماعی، فلسفه علوم ارتباطات و مانند آن ارائه شده است و نگاه فلسفی به صورت مبنایی و متافیزیکی به این مقوله، اندک و آن هم در حوزه مبانی فلسفه غرب است. با این بیان، تحلیل فلسفی متناسب با مبانی فلسفه ایرانی اسلامی و به خصوص حکمت متعالیه و به نحو اخص با مبنای علامه طباطبایی و با تکیه بر نظریه ادراکات اعتباری علامه، از جنبه‌های نوآوری این پژوهش است.

۸-۱. روش انجام پژوهش

عموماً روش تحقیق در رشته علوم انسانی به خصوص فلسفه، توصیفی - تحلیلی است. این نوشتار نیز از این قاعده مستثنی نیست. با توجه به چارچوب نظری پژوهش که نظریه اعتباریات علامه طباطبایی است، پس از اشاره به تحلیل‌های فلسفی موجود از دنیای مجازی، ابتدا نظریه اعتباریات، مبانی، لوازم و نتایج آن به طور کامل تحلیل می‌شود و با توجه به آن، تحلیل فلسفی دنیای مجازی با مبانی حکمت متعالیه ارائه می‌شود که جزئیات آن با تفصیل بیشتر در «سیر بحث» مطرح شده است.

۹-۱. سیر بحث

در این قسمت ضمن اشاره اجمالی به سیر بحث، به چرایی انتخاب این سیر و ترتیب مباحث نیز اشاره شده است. رساله پیش رو، در چهار فصل تدوین شده است. به جز فصل جاری که به مقدمه و کلیات

می‌پردازد، سه فصل دیگر، بدنه اصلی این پژوهش را تشکیل می‌دهد. فصلی به نظریه اعتباریات اختصاص یافته، فصل دیگری به فرهنگ و جامعه و فصل پایانی به دنیای مجازی می‌پردازد.

ایده محوری این پژوهش، حول ارتباط وثیق دنیای مجازی با مباحث مربوط به خیال است، هم خیال متصل، هم خیال منفصل و هم طرح بحث جدیدی به نام خیال جمعی که ناظر به اصالت جامعه است. بحث دنیای مجازی در دو سطح فردی و اجتماعی پیگیری می‌شود.

در بحث فردی، قدرت تأثیر دنیای مجازی بر افراد مبتنی بر ارتباط این دنیا با قوه خیال بررسی می‌شود. در این راستا، نظریه اعتباریات علامه طباطبایی تبیین می‌شود که تحقق حرکات و افعال اختیاری انسان را وابسته به ایجاد ادراکاتی در ظرف خیال می‌داند. جهت‌دهی این ادراکات اعتباری، تأثیر مستقیم در تغییر اعمال و رفتار انسان دارد. از این ویژگی و ارتباط وثیق دنیای مجازی با قوه خیال در تحلیل قدرت تأثیر دنیای مجازی بر افراد استفاده شده است.

در بعد اجتماعی، در پی تبیین هستی‌شناسی دنیای مجازی و ارتباط آن با مسائل فرهنگی و اجتماعی هستیم؛ چرا که دنیای مجازی بر بستر ارتباطات شکل گرفته و ماهیتی فرهنگی - اجتماعی دارد. در این راستا نشان داده خواهد شد که هر چند دنیای مجازی شباهت‌هایی با عالم مثال و خیال منفصل دارد، لکن به دلیل تفاوت‌های اساسی، نمی‌تواند همان عالم مثال باشد؛ در نتیجه به دنبال طرح مبحث جدیدی تحت عنوان «خیال جمعی» مبتنی بر دیدگاه اصالت جامعه علامه طباطبایی هستیم که می‌تواند چپستی، چرایی و چگونگی دنیای مجازی را بهتر از دیگر دیدگاه‌ها، تبیین نماید.

بنابر این ما با سه مسأله روبرو خواهیم بود: ارتباط دنیای مجازی با خیال متصل فردی (قوه خیال)، نسبت دنیای مجازی با خیال متصل جمعی (خیال جمعی)، نسبت دنیای مجازی با خیال منفصل (عالم خیال). پاسخ به این پرسش‌ها و رسیدن به چپستی، چرایی و چگونگی تأثیر و تأثر دنیای مجازی نیاز به تمهید مقدماتی دارد و لازم است نظریه اعتباریات، و هم‌چنین فرهنگ و جامعه مورد بررسی قرار گیرد، لذا فصول بعدی بدین ترتیب سامان پذیرفت.

۱-۹-۱. فصل دوم؛ نظریه اعتباریات

نظریه اعتباریات یا ادراکات اعتباری تبیینی از فرآیند تحقق هر گونه حرکت ارادی به معنای فلسفی آن و اعم از فعل یا گفتار از سوی انسان است. بر طبق این نظریه، هر گونه حرکت ارادی از سوی انسان یا هر موجود ذی شعور، مبتنی بر ادراکاتی است که واسطه بین نیاز و رفع نیاز، یا به عبارتی واسطه بین نقص و کمال هستند.

نظریه اعتباریات در این رساله به دو دلیل انتخاب شد. اول این که ملاصدرا در نظام فلسفی خود، بیش از آن که به مباحث حکمت عملی پرداخته باشد، به مبانی و مباحث حکمت نظری پرداخته و عمده فلسفه ملاصدرا مباحث متافیزیکی است. این مبانی ثابتند و در حکم ریشه‌های درخت هستند و این در حالی است که موضوع مورد مطالعه در این رساله، دنیای مجازی است که مقوله‌ای سیال و پویا است. قطعاً اتصال مبانی ثابت فلسفه صدرا به این موضوعات دائم‌التغییر و پویا، نیازمند نظرات واسطه‌ای است که بتوانند این ارتباط را برقرار سازند. ادراکات اعتباری، ادراکاتی متغیر هستند که در کنار ادراکات ثابت و حقیقی مطرح می‌شوند. می‌توان گفت نظریه اعتباریات، تبیینی از مبادی و فرآیند حکمت عملی صدرایی است. ظرفیت نظریه اعتباریات برای برقراری این ارتباط یکی از دلایل انتخاب این نظریه است. هر چند نظریه اعتباریات با حکمت مشاء و حتی حکمت اشراقی نیز منافاتی ندارد، ولی تبیین بهتر حرکت کمالی با استفاده از این ادراکات اعتباری، با مبانی صدرایی به خصوص حرکت جوهری تبیین بهتری خواهد داشت.

دلیل دیگر انتخاب این نظریه، ارتباط این نظریه و نیز ارتباط دنیای مجازی با عالم خیال است. به عبارت بهتر، دلیل این انتخاب، بستر تحقق ادراکات اعتباری در ظرف خیال از یک سو و ارتباط وثیق دنیای مجازی با عالم خیال از سوی دیگر است. طبق این نظریه، ادراکات واسطه‌ای همان ادراکات اعتباری در ظرف خیال تحقق می‌یابند و منشأ بروز افعال و رفتار در فرد می‌شوند. با این بیان، منشأ بروز رفتارها را باید در ظرف خیال جستجو کرد. در سوی دیگر بحث، دنیای مجازی قرار دارد که یکی از پرتأثیرترین بسترهای رسانه‌ای دنیای معاصر است. بنا به نظریه اعتباریات، هر زمان سخن از تأثیر در انسان به میان

بیاید، منشأ آن را در قوه خیال (ظرف تحقق ادراکات اعتباری) باید جستجو کرد. هر چند دنیای مجازی بستری مادی دارد، تأمل ابتدایی در دنیای مجازی ارتباط وثیق این فضا با قوه خیال را مشخص می‌سازد. این مطلب در فصل پایانی به تفصیل بیان خواهد شد. در هر صورت، نظریه اعتباریات در این تحقیق انتخاب شد تا بتواند به تحلیل فلسفی دنیای مجازی کمک کند.

در این فصل، نظریه اعتباریات و اقسام آن، با رویکردی ناظر به دنیای مجازی مورد بررسی قرار گرفته و در ضمن بحث، مطالبی همچون جایگاه ادراکات اعتباری در حرکت استکمالی، اعتبار این ادراکات، استدلال در اعتباریات و ظرفیت‌های این نظریه تبیین شده است. انتخاب این مباحث در ضمن تبیین اصل نظریه، به دلیل استفاده از آن‌ها در فصول آتی این نوشتار است.

بحث «جایگاه ادراکات اعتباری در حرکت استکمالی» از آن جهت مورد توجه است که ما در فصل سوم در راستای تبیین فرهنگ مطلوب، سخن از فرهنگی به میان خواهیم آورد که کمال نهایی انسان را محقق کند. سپس جامعه را به عنوان موجودی اصیل مورد بررسی قرار خواهیم داد و برای جامعه انسانی به مانند فرد انسانی، مراتب کمال و سیر استکمالی بیان خواهیم کرد. در فصل پایانی نیز جایگاه دنیای مجازی در سیر استکمالی انسان بررسی خواهد شد. این مباحث در فصول پیش رو نشان می‌دهد که لازم است جایگاه ادراکات اعتباری در حرکت استکمالی بررسی شود.

بحث «اعتبار ادراکات اعتباری» نیز در ادامه پژوهش مورد توجه است و مراد از آن تشخیص اعتبارات صحیح از ناصحیح است. منظور از صحیح، اعتباراتی است که در راستای کمال حقیقی انسان قرار دارد. این نشان می‌دهد که انسان هم کمالات حقیقی دارد و هم کمالات پنداری و این مطلب مورد تصریح علامه طباطبایی است (علامه طباطبایی، ۱۴۲۸ ب، ص ۳۹۴). با این بیان و با توجه به سیر استکمالی فرد و جامعه که در فصول بعدی خواهد آمد، دلیل طرح این مطلب در فصل دوم روشن شد. بحث ظرفیت‌های این نظریه نیز با توجه به استفاده‌ای که در تبیین فرهنگ، جامعه و دنیای مجازی دارد، مورد توجه بوده است.

۱-۹-۲. فصل سوم؛ تبیین فلسفی فرهنگ و جامعه بر اساس نظریه اعتباریات

«فرهنگ» و «جامعه» دو محور اصلی این فصل هستند. در ابتدا چیستی و چرایی فرهنگ مورد بررسی قرار گرفته و سپس همین پرسش‌ها در مورد جامعه تبیین شده است. در طول بحث، به نظرات اندیشمندان مختلفی اشاره شده، اما محوریت این دو بحث (فرهنگ و جامعه) مبتنی بر نظرات یا مبانی نظری علامه طباطبایی است و اشاره به نظر دیگران یا از باب آغاز کلام، ارتباط با ادبیات رایج و تمهید ذهن مخاطب است و یا نظرات شاگردان و شارحان علامه است که به تبیین بهتر نظر علامه کمک خواهد کرد؛ و طبیعی است که سعی بر آن بوده تا حتی الامکان نظرات دیگران به صورت مختصر بیان شود.

فرهنگ: در ابتدا به چیستی و منشأ پیدایش فرهنگ اشاره خواهیم کرد. بدیهی است در آغاز بحث، سطحی‌ترین مباحث مربوط به فرهنگ ارائه شود که بیشتر ناظر به مظاهر فرهنگ، نظیر خوبی و بدی امور و رفتارها است. در ادامه به چرایی خوبی و بدی خواهیم پرداخت که ناظر به فلسفه فرهنگ و غایت فرهنگ است و مشخص است که نگاه فلسفی به فرهنگ ایجاب می‌کند تا غایت فرهنگ مورد توجه قرار گیرد. کار فیلسوف در بررسی فرهنگ، بیش از آن که توجه به فرهنگ موجود باشد، ناظر به فرهنگ مطلوب (غایت) است، فرهنگی که بستر تحقق کمالات انسانی را فراهم کند. بررسی فرهنگ موجود از جمله مسائل مربوط به علومی مانند مطالعات فرهنگی یا نظریه فرهنگ است که با بحث فلسفی درباره فرهنگ تفاوت دارد. در مطالعات فرهنگی می‌توان سخن از فرهنگ خوب و خوب‌تر کرد ولی در فلسفه فرهنگ غایت نهایی در راستای کمال انسانی (فرهنگ مطلوب) مد نظر خواهد بود.

کمال نهایی و مسیر دستیابی به آن را تنها انسان کامل می‌شناسد. انسان کامل در حکمت متعالیه کسی است که مسیر کمال را طی کرده و در پی هدایت دیگر انسان‌ها به سوی این مسیر و کمال نهایی است. در حکمت متعالیه، انسان کامل شخص نبی و بهترین مسیر، شریعت است. بر این اساس، فرهنگ مطلوب در نظام حکمت صدرایی در پیوند وثیق با شریعت تعریف می‌شود.

این نکته که فرهنگ‌های رایج با فرهنگ مطلوب فاصله بسیاری دارند یا این که فرهنگ مطلوب در میان بشر امروز از لحاظ کمی و کیفی بسیار اندک است، دلیل بر این نیست که فرهنگ مطلوب را وانهیم